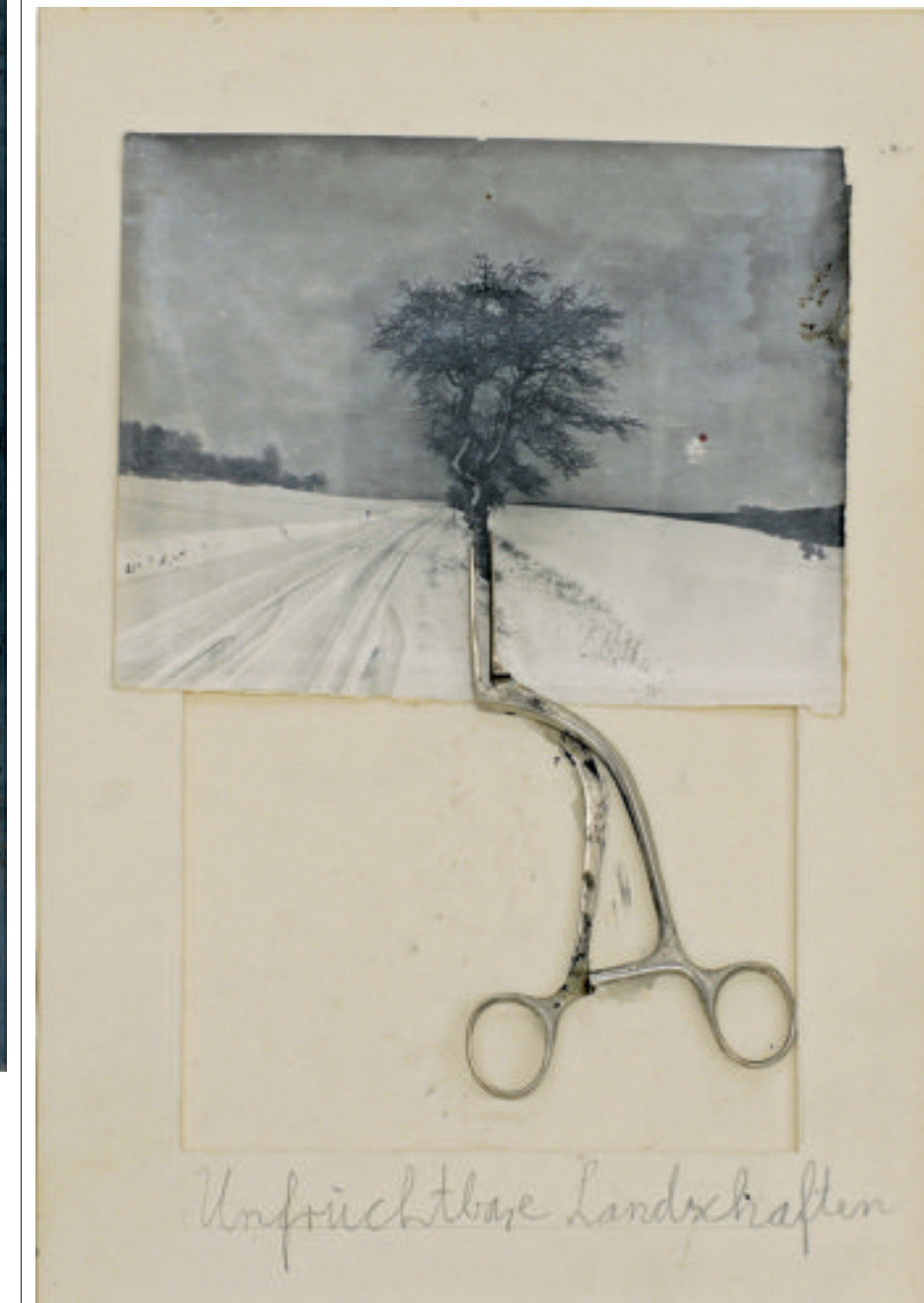

'Sonnenblumen' (1994-2012). Zonnebloemen keren regelmatig terug in Kiefers werk.

'Unfruchtbare Landschaften' (1969). De term schuldig landschap is bedacht door Armando, maar het is ook een belangrijk thema voor Kiefer.

KIEFERS FOTOGRAFIE

Anselm Kiefer wordt gezien als een van de grootste, nog levende kunstenaars en is beroemd als schilder en beeldhouwer. Minder bekend is zijn fotografie, terwijl die een centrale rol speelt in de totstandkoming van bijna al zijn werk.

Door Susan Nortier

'Für Martin Heidegger Todtnauberg' (2010-2014). De Duitse filosoof is omstreden wegens zijn steun aan het naziregime.

'Merka' (2005). Merka is een school van vroege joodse mystiek.

Anselm Kiefer stortte zich op literatuur en vond uiteindelijk vrijheid in de kunsten

Een tentoonstelling over het belang van fotografie in Anselm Kiefers werk was zowel voor het Lille Métropole Musée d'art moderne als voor Kiefer zelf een ontdekkingsstocht, vertelt Grégoire Prangé, cocurator van het LaM. Kiefer dook met zijn team de archieven in, op zoek naar relevant werk. Een enorme klus, die soms voor verrassingen zorgde.

De foto die uitvoerig op de muur hangt bij de ingang van de tentoonstelling 'Anselm Kiefer, de foto als beginpunt' was Kiefer eigenlijk vergeten. 'Hij was ontzettend blij om deze foto, *Sahara*, weer te zien', zegt Prangé. Die toont Anselm Kiefer in de woestijn, achteromkijkend naar zijn sporen in het zand. 'Hij kijkt terug naar zijn verleden, en kijkt opnieuw. Het staat voor een introspectief, wat deze tentoonstelling als het ware ook is.'

Kiefer, geboren in maart 1945, vlak voor het einde van de Tweede Wereldoorlog, groeide op in een verwoest Duitsland waarin het verleden werd verzwegen. Hij storte zich op literatuur en vond uiteindelijk vrijheid in de kunsten. Duitslands verleden, en thema's als verwoesting en schepping werden belangrijke onderwerpen van zijn kunst. Zijn grote schilderijen en sculpturen staan bekend om hun enorme visuele zeggingskracht. De rol van fotografie daarin bleef tot nog toe onderbelicht.

Het werk is een stalen badkuip waarin foto's van de zee te zien zijn. De badkuip verwijst naar de kuip waarin Kiefer eind jaren zestig zijn eerste foto's ontwikkelde. De sculptuur staat in die zin symbool voor het startpunt van zijn fotografie. Prangé: 'De filmrolletjes zijn als bewegende golven, net zoals zijn fotografie komt en gaat. Hij fotografeert voortdurend, maar gebruikt een beeld soms pas twintig jaar later voor een schilderij.'

De kuip heeft nog een tweede betekenis. Hij staat symbool voor het nazitijdperk, waarin badkuipen aan gezinnen werden uitgedaald om de zorg te democratiseren.

jaren contact met Kiefer en wilde graag een expositie met hem organiseren. Kiefer was gecharmeerd van een eerdere tentoonstelling in het LaM, over de Zuid-Afrikaanse kunstenaar William Kentridge, en ging overstag.

De Loisy reisde vervolgens twee jaar lang wekelijks naar Barjac, in Zuid-Frankrijk, waar Kiefer een enorm industrieel terrein bezit, dat als secundaire studio fungeert. Daar ging hij in de archieven op zoek naar Kiefers fotowerk. Die zoektocht leverde van alles op: foto's beplakt met metalen voorwerpen en natuurlijke materialen, grote zelfgemaakte boeken, schilderijen, sculpturen.

Badkuip

De expositie opent met een sculptuur waarmee Kiefer het museum verraste. 'Drie maanden voor de opening kwam hij ineens met dit werk, gemaakt voor de eerste zaal. We snapten eerst niet wat het hier deed, omdat pas later in de tentoonstelling sculpturen worden getoond. Maar de betekenis ervan klopt', aldus Prangé.

Het werk is een stalen badkuip waarin foto's van de zee te zien zijn. De badkuip verwijst naar de kuip waarin Kiefer eind jaren zestig zijn eerste foto's ontwikkelde. De sculptuur staat in die zin symbool voor het startpunt van zijn fotografie. Prangé: 'De filmrolletjes zijn als bewegende golven, net zoals zijn fotografie komt en gaat. Hij fotografeert voortdurend, maar gebruikt een beeld soms pas twintig jaar later voor een schilderij.'

De kuip heeft nog een tweede betekenis. Hij staat symbool voor het nazitijdperk, waarin badkuipen aan gezinnen werden uitgedaald om de zorg te democratiseren.

Hij gaat de confrontatie aan met het verleden en vraagt zich af wat hij zou hebben gedaan

'Der Rhein' (1969-2012). De rivier speelt een belangrijke rol in het leven van Kiefer. Als kind zwom hij in de Rijn.

Rechts: 'The Secret Life of Plants' (1998).

'Der gestimte Himmel über uns und das moarische Gesetz in uns' (1969-2009).

te begrijpen. Daarom deed ik deze boxen, die hij diorama's noemt, zo: 'Het zijn nissen vol open plekken in het bos, die uit elkaar voortvloeien en een uitgestrekte, lege verte schetsen. Hier en daar heb ik fasen van een Duits leven opgenomen (...)'.

De diorama's waren eerder in Palais de Tokyo te zien, maar toen alleen via ramen in een witte muur, alsof het kijkozelen betrof. 'Wij wilden de boxen per se in hun geheel tonen, inclusief de constructie ervan. Het zijn net schilderen die tot leven komen', vertelt Prangé.

Verrassend en des te interessanter zijn de parels die zich halverwege de route bevinden, werk waarin Kiefer originele dingen doet met zijn fotografie. In liggende glazen vitrines zie je tientallen van de honderden grote boeken die hij maakte uit bewondering voor zijn favoriete schrijvers. Elk van die boeken is aan een van hen opgedragen. Het zijn unieke creaties met foto's die een metamorfose hebben ondergaan: ze zijn geplakt, beschilderd, bekrabbeld en soms zelfs beschadigd. Literatuur is heel belangrijk voor de kunstenaar, vooral poëzie. Bekend is Kiefers uitspraak dat gedichten voor hem als reddingsboeien op zee zijn: hij zwemt van het ene naar het andere gedicht, en in de tussentijd voelt hij zich verloren. De tentoongestelde boeken zijn indrukwekkend en ontroeren, als waren het plakboeken van een kind voor zijn of haar idool.

Ook bijzonder zijn de glazen boxen met driedimensionale landschappen, waarin intieme familiekiekjes zijn verwerkt. Je ziet Duitse bossen, sneeuw, huisjes, en daartussen kleine zwart-witfoto's van Kiefers ouders, van hemzelf als baby, kleuter, of scholier op zijn eerste

schooljaar. Zelf beschrijft hij deze boxen, die hij diorama's noemt, zo: 'Het zijn nissen vol open plekken in het bos, die uit elkaar voortvloeien en een uitgestrekte, lege verte schetsen. Hier en daar heb ik fasen van een Duits leven opgenomen (...)'.

Verrassend en des te interessanter zijn de parels die zich halverwege de route bevinden, werk waarin Kiefer originele dingen doet met zijn fotografie. In liggende glazen vitrines zie je tientallen van de honderden grote boeken die hij maakte uit bewondering voor zijn favoriete schrijvers. Elk van die boeken is aan een van hen opgedragen. Het zijn unieke creaties met foto's die een metamorfose hebben ondergaan: ze zijn geplakt, beschilderd, bekrabbeld en soms zelfs beschadigd. Literatuur is heel belangrijk voor de kunstenaar, vooral poëzie. Bekend is Kiefers uitspraak dat gedichten voor hem als reddingsboeien op zee zijn: hij zwemt van het ene naar het andere gedicht, en in de tussentijd voelt hij zich verloren. De tentoongestelde boeken zijn indrukwekkend en ontroeren, als waren het plakboeken van een kind voor zijn of haar idool.

Ook bijzonder zijn de glazen boxen met driedimensionale landschappen, waarin intieme familiekiekjes zijn verwerkt. Je ziet Duitse bossen, sneeuw, huisjes, en daartussen kleine zwart-witfoto's van Kiefers ouders, van hemzelf als baby, kleuter, of scholier op zijn eerste

schooljaar. Zelf beschrijft hij deze boxen, die hij diorama's noemt, zo: 'Het zijn nissen vol open plekken in het bos, die uit elkaar voortvloeien en een uitgestrekte, lege verte schetsen. Hier en daar heb ik fasen van een Duits leven opgenomen (...)'.

Verrassend en des te interessanter zijn de parels die zich halverwege de route bevinden, werk waarin Kiefer originele dingen doet met zijn fotografie. In liggende glazen vitrines zie je tientallen van de honderden grote boeken die hij maakte uit bewondering voor zijn favoriete schrijvers. Elk van die boeken is aan een van hen opgedragen. Het zijn unieke creaties met foto's die een metamorfose hebben ondergaan: ze zijn geplakt, beschilderd, bekrabbeld en soms zelfs beschadigd. Literatuur is heel belangrijk voor de kunstenaar, vooral poëzie. Bekend is Kiefers uitspraak dat gedichten voor hem als reddingsboeien op zee zijn: hij zwemt van het ene naar het andere gedicht, en in de tussentijd voelt hij zich verloren. De tentoongestelde boeken zijn indrukwekkend en ontroeren, als waren het plakboeken van een kind voor zijn of haar idool.

Ook bijzonder zijn de glazen boxen met driedimensionale landschappen, waarin intieme familiekiekjes zijn verwerkt. Je ziet Duitse bossen, sneeuw, huisjes, en daartussen kleine zwart-witfoto's van Kiefers ouders, van hemzelf als baby, kleuter, of scholier op zijn eerste

Verrassend en des te interessanter zijn de parels die zich halverwege de route bevinden, werk waarin Kiefer originele dingen doet met zijn fotografie. In liggende glazen vitrines zie je tientallen van de honderden grote boeken die hij maakte uit bewondering voor zijn favoriete schrijvers. Elk van die boeken is aan een van hen opgedragen. Het zijn unieke creaties met foto's die een metamorfose hebben ondergaan: ze zijn geplakt, beschilderd, bekrabbeld en soms zelfs beschadigd. Literatuur is heel belangrijk voor de kunstenaar, vooral poëzie. Bekend is Kiefers uitspraak dat gedichten voor hem als reddingsboeien op zee zijn: hij zwemt van het ene naar het andere gedicht, en in de tussentijd voelt hij zich verloren. De tentoongestelde boeken zijn indrukwekkend en ontroeren, als waren het plakboeken van een kind voor zijn of haar idool.

Ook bijzonder zijn de glazen boxen met driedimensionale landschappen, waarin intieme familiekiekjes zijn verwerkt. Je ziet Duitse bossen, sneeuw, huisjes, en daartussen kleine zwart-witfoto's van Kiefers ouders, van hemzelf als baby, kleuter, of scholier op zijn eerste

Verrassend en des te interessanter zijn de parels die zich halverwege de route bevinden, werk waarin Kiefer originele dingen doet met zijn fotografie. In liggende glazen vitrines zie je tientallen van de honderden grote boeken die hij maakte uit bewondering voor zijn favoriete schrijvers. Elk van die boeken is aan een van hen opgedragen. Het zijn unieke creaties met foto's die een metamorfose hebben ondergaan: ze zijn geplakt, beschilderd, bekrabbeld en soms zelfs beschadigd. Literatuur is heel belangrijk voor de kunstenaar, vooral poëzie. Bekend is Kiefers uitspraak dat gedichten voor hem als reddingsboeien op zee zijn: hij zwemt van het ene naar het andere gedicht, en in de tussentijd voelt hij zich verloren. De tentoongestelde boeken zijn indrukwekkend en ontroeren, als waren het plakboeken van een kind voor zijn of haar idool.

Ook bijzonder zijn de glazen boxen met driedimensionale landschappen, waarin intieme familiekiekjes zijn verwerkt. Je ziet Duitse bossen, sneeuw, huisjes, en daartussen kleine zwart-witfoto's van Kiefers ouders, van hemzelf als baby, kleuter, of scholier op zijn eerste

Verrassend en des te interessanter zijn de parels die zich halverwege de route bevinden, werk waarin Kiefer originele dingen doet met zijn fotografie. In liggende glazen vitrines zie je tientallen van de honderden grote boeken die hij maakte uit bewondering voor zijn favoriete schrijvers. Elk van die boeken is aan een van hen opgedragen. Het zijn unieke creaties met foto's die een metamorfose hebben ondergaan: ze zijn geplakt, beschilderd, bekrabbeld en soms zelfs beschadigd. Literatuur is heel belangrijk voor de kunstenaar, vooral poëzie. Bekend is Kiefers uitspraak dat gedichten voor hem als reddingsboeien op zee zijn: hij zwemt van het ene naar het andere gedicht, en in de tussentijd voelt hij zich verloren. De tentoongestelde boeken zijn indrukwekkend en ontroeren, als waren het plakboeken van een kind voor zijn of haar idool.

Ook bijzonder zijn de glazen boxen met driedimensionale landschappen, waarin intieme familiekiekjes zijn verwerkt. Je ziet Duitse bossen, sneeuw, huisjes, en daartussen kleine zwart-witfoto's van Kiefers ouders, van hemzelf als baby, kleuter, of scholier op zijn eerste

Verrassend en des te interessanter zijn de parels die zich halverwege de route bevinden, werk waarin Kiefer originele dingen doet met zijn fotografie. In liggende glazen vitrines zie je tientallen van de honderden grote boeken die hij maakte uit bewondering voor zijn favoriete schrijvers. Elk van die boeken is aan een van hen opgedragen. Het zijn unieke creaties met foto's die een metamorfose hebben ondergaan: ze zijn geplakt, beschilderd, bekrabbeld en soms zelfs beschadigd. Literatuur is heel belangrijk voor de kunstenaar, vooral poëzie. Bekend is Kiefers uitspraak dat gedichten voor hem als reddingsboeien op zee zijn: hij zwemt van het ene naar het andere gedicht, en in de tussentijd voelt hij zich verloren. De tentoongestelde boeken zijn indrukwekkend en ontroeren, als waren het plakboeken van een kind voor zijn of haar idool.

Ook bijzonder zijn de glazen boxen met driedimensionale landschappen, waarin intieme familiekiekjes zijn verwerkt. Je ziet Duitse bossen, sneeuw, huisjes, en daartussen kleine zwart-witfoto's van Kiefers ouders, van hemzelf als baby, kleuter, of scholier op zijn eerste

Verrassend en des te interessanter zijn de parels die zich halverwege de route bevinden, werk waarin Kiefer originele dingen doet met zijn fotografie. In liggende glazen vitrines zie je tientallen van de honderden grote boeken die hij maakte uit bewondering voor zijn favoriete schrijvers. Elk van die boeken is aan een van hen opgedragen. Het zijn unieke creaties met foto's die een metamorfose hebben ondergaan: ze zijn geplakt, beschilderd, bekrabbeld en soms zelfs beschadigd. Literatuur is heel belangrijk voor de kunstenaar, vooral poëzie. Bekend is Kiefers uitspraak dat gedichten voor hem als reddingsboeien op zee zijn: hij zwemt van het ene naar het andere gedicht, en in de tussentijd voelt hij zich verloren. De tentoongestelde boeken zijn indrukwekkend en ontroeren, als waren het plakboeken van een kind voor zijn of haar idool.

Ook bijzonder zijn de glazen boxen met driedimensionale landschappen, waarin intieme familiekiekjes zijn verwerkt. Je ziet Duitse bossen, sneeuw, huisjes, en daartussen kleine zwart-witfoto's van Kiefers ouders, van hemzelf als baby, kleuter, of scholier op zijn eerste

Verrassend en des te interessanter zijn de parels die zich halverwege de route bevinden, werk waarin Kiefer originele dingen doet met zijn fotografie. In liggende glazen vitrines zie je tientallen van de honderden grote boeken die hij maakte uit bewondering voor zijn favoriete schrijvers. Elk van die boeken is aan een van hen opgedragen. Het zijn unieke creaties met foto's die een metamorfose hebben ondergaan: ze zijn geplakt, beschilderd, bekrabbeld en soms zelfs beschadigd. Literatuur is heel belangrijk voor de kunstenaar, vooral poëzie. Bekend is Kiefers uitspraak dat gedichten voor hem als reddingsboeien op zee zijn: hij zwemt van het ene naar het andere gedicht, en in de tussentijd voelt hij zich verloren. De tentoongestelde boeken zijn indrukwekkend en ontroeren, als waren het plakboeken van een kind voor zijn of haar idool.

Ook bijzonder zijn de glazen boxen met driedimensionale landschappen, waarin intieme familiekiekjes zijn verwerkt. Je ziet Duitse bossen, sneeuw, huisjes, en daartussen kleine zwart-witfoto's van Kiefers ouders, van hemzelf als baby, kleuter, of scholier op zijn eerste